

УДК 821.161.2

ББК 83.3(4 Укр)6

**«ВІН, ЩО СЛОВОМ ВСЕ ПОЧАВ ТАКОЖ»:
ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ
СВЯТОСЛАВА ГОРДИНСЬКОГО**

Н. Д. Мочернюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра української літератури;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57*

У статті окреслено багатогранні форми діалогу Святослава Гординського з творчістю Тараса Шевченка. Звернуто увагу на літературознавчу та мистецтвознавчу шевченкіану Гординського. Здійснено аналіз його поетичних творів, у яких автор актуалізує образ Шевченка та окремі його твори («Шевченко над Каспієм», «Три вірші», «Канів» та ін.). Поетична шевченкіана Гординського є одним із модусів самоідентифікації автора як митця.

***Ключові слова:** шевченкіана, рецепція, поезія, хронотоп, мистецтво, Святослав Гординський.*

Для Святослава Гординського постать Кобзаря була особливо значущою і близькою, адже він, як і Шевченко, був художником і поетом. Тому шевченкіана Гординського пов'язана зі зверненням до цих різних творчих амплуа видатного митця. Серед дослідників творчості Святослава Гординського увагу на його осмислення поетики Шевченка звернув Юрій Бойко, зазначивши, що «Гординський не просто під впливом Шевченкової поезії – він під впливом Шевченкової естетики» [2, с. 68]. Тож рецепція творчості Тараса Шевченка у поетичному, літературознавчому та мистецтвознавчому аспектах доробку цього видатного автора заслуговує на уважне вивчення.

Творчий діалог з українським генієм тривав упродовж усього життя Святослава Гординського. І наприкінці його, маючи можливість приїхати в Україну 1991 року після майже піввікової еміграції, він вважав великим щастям свою «зустріч» з поетом, коли доторкнувся до оригінальних творів Шевченка, що зберігалися в архівах, побував у Музеї Шевченка та вшанував його в Каневі. «...Тепер, тримаючи в руках винесені мені із сховків оригінальні акварелі, рисунки і гравюри мистця, я міг їх подивляти, зайвий раз стверджуючи, що це твори не то майстра, а справжнього grosмайстра, який впевненою рукою тримав чи то олівець, чи пензель, чи будь-який граверний прилад», – так згадував митець про відвідини Музею Шевченка [5, с. 473]. Ставлення Гординського до Кобзаря перейняте захопленням і повагою. Митець добре усвідомлював ве-

лич Шевченка і прагнув розкрити його «секрети мистецької творчості» в різних аспектах. Так, в літературознавчій спадщині Святослава Гординського є розлогі студії і принагідні публікації, в яких автор привертає увагу до творчого заповіту Кобзаря («Український романтизм і його зв'язки із Західним світом», «Клопоти з геніями», «Реабілітація Тараса Шевченка» тощо). Висловлені у статтях міркування вкладаються в естетико-філософське кредо самого Гординського, який постійно змагав до виховання смаків у галицької публіки, орієнтуючи громадськість на мистецькі й літературні твори, вагомі передусім своєю художньою вартістю, а не політичною заангажованістю чи етнографічною виразністю.

Вартісною є й мистецтвознавча шевченкіана Гординського. Він автор багатьох публікацій різного характеру, які присвячені Шевченкові як художникові. «Ще у 1940 році в Кракові я видав невелику монографію «Тарас Шевченко – маляр» з репродукцій, а пізніше, вже в Америці, я зредагував видану Комітетом українців Канади монографію про Шевченка-мистця пера Івана Кейвана з моєю англomовною статтею (Вінніпег, 1964), писав теж про нього в англomовних енциклопедіях», – пише Святослав Гординський у своїх спогадах [5, с. 472–473]. Згадана монографія засвідчує ерудицію та наукову ретельність Святослава Гординського, який у викладі матеріалу спирається на великий масив мистецтвознавчої літератури. Окрім того, дослідник двічі виступив як рецензент тому, присвяченого пластичній творчості Шевченка, що увійшов у повне видання його творів 1937 року (Варшава; Львів, 1937). Не можна обійти увагою і публікації Гординського, пов'язані з питаннями спорудження пам'ятників Кобзареві в Америці. Свого часу він був головою Мистецької комісії щодо створення пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні. Відкриття постаменту 27 червня 1964 року стало визначною подією для українців і культурної спільноти Америки, про що було чимало відгуків у пресі, зокрема розлога стаття самого Гординського у журналі «Сучасність» [9]. Також він брав участь у дискусії щодо вибору автора пам'ятника, виступивши з публікаціями в згаданому часописі [8].

Звернемо увагу на творчу рецепцію Шевченка у поезії Гординського. У його поетичній творчості образ національного пророка велично постає в поемі «Шевченко над Каспієм», а також автор відсилає читачів до його триптиху «Доля», «Муза», «Слава» у своєму поетичному переосмисленні «Три вірші». Апеляції до Шевченка можна спостерегти й в інших творах.

Поема «Шевченко над Каспієм» написана на початку 1939 року для журналу «Сьогочасне і минуле», окремий випуск якого був присвячений 125-річчю від дня народження Т. Шевченка. Василь Сімович і Павло Зайцев, редактори цього видання, запропонували дати якісь вірші з ювілейною темою. Вірш розрісся в цілу поему, однак до журналу ввійшов лише фрагмент твору. Проте і він не дійшов до читачів, бо у жовтні 1939 року весь наклад журналу було спалено на подвір'ї друкарні НТШ.

Два уривки з цього твору було вміщено в газеті «Діло» (Львів) та журналі «Ми» (Варшава). Повністю поему було завершено в Америці у 60-х роках [4, с. 430]. Цю інформацію подає поет у примітках, укладених до видання «Поезії» (1989). Гординський визначає жанр твору як поема. Щодо цього не заперечує і Микола Ільницький, який є упорядником його збірки «Колір і ритми» (1997) [3, с. 470].

Заголовок поеми – «Шевченко над Каспієм» – виразно «доцентровий», адже утворює з текстом спільний «центр тяжіння», персональний (маємо фіксований образ), а також це хронотопна заголовкова конструкція. Назва твору вказує на місце дії, а отже фіксує і час – період заслання Шевченка на східному березі Каспійського моря. Як відомо, йдеться про ув'язнення поета в Новопетровській фортеці на півострові Мангишлак, куди його було переведено з Орської кріпості. Тарас Шевченко тут пробув з 17 жовтня 1850 року до 2 серпня 1857 року. Найважчими були власне перші два роки неволі в Новопетровському форті. Безперечно, немає потреби відтворювати усю біографічну канву цього ув'язнення, та не відмовимось від цитати одного з біографів, що вичерпно змальовує особливості невільничої «екзистенції». «Безводний, безлюдний, голий степ; у степу казарма, в казармі бруд, нечисть, смород, фізична робота в форті, калавурня і інша служба жовніра, щоденна муштра, щогодинний догляд; знущання і глузування Потапова; брак товариства, заборона писати і малювати; повна недостача книжок; повний брак листування, безсонні ночі, солдатська їжа (просто голодування) і, нарешті, – недуг!..», – пише Олександр Кониський, висловлюючи захоплення «незвичайно великим духом і міцним організмом та моральністю поета», які підкріплені глибокою любов'ю до рідної України, тому й не дали йому дійти до самогубства в таких обставинах [10, с. 340].

Прикметно, що в Новопетровську тривалий час Шевченко не писав нікому листів. «Уявіть собі безжиттєву флегму – і це буду я», – напише він у листі від липня 1851 року, адресованому Варварі Репніній, характеризуючи себе в тих обставинах [11, с. 242]. Власне, Гординський прагне відтворити цей стан Шевченка, тому увага автора зосереджена передусім на внутрішньому світі ув'язненого поета. «З психічного погляду духовий стан поета й маляра, до його звільнення 1857 року, незвичайно цікавий, і цей час іще нераз буде темою, що заповонюватиме уяву дослідників і поетів», – пише, до речі, Гординський у монографії «Тарас Шевченко – маляр», про яку вже згадувалося у цій статті [6, с. 20]. Він припускає «якийсь злам» у психіці митця, а також те, що «Шевченко замкнувся в собі і жив лиш, аби перетривати». Поет береться за складне завдання художньо осмислити цей «злам». Поема стала спробою перевтілення автора ХХ століття в образ самого Тараса. Здійснене ретельне протоколювання всіх порухів душі ліричного героя дозволяє окреслити жанровий різновид твору як сповідальну поему. Однак це не сповідальний монолог у звичному сенсі, організований від «я» лі-

ричного персонажа, оскільки художня оповідь балансує між третьоособовим викладом і ти-нарацією. Тож читач є свідком уявних розмов Шевченка з самим собою, для нього відкриваються глибини самоаналізу, в які занурює ліричного героя автор.

Художній час поеми, поза історичним виміром, має і план персонажного часу – світанок, коли людина перебуває на межі сну й пробудження. Йдеться про початок нового тюремного дня, що подібний на всі інші дні: пробудження, одягання, вихід на караул, а далі – лише думки, спогади, біль... Власне, часова модель акцентує глибину відчаю героя. Локальний простір описано в зіставленні, умовно кажучи, *indoors* – в приміщенні казарми і *outdoors* – за межами казарми, на території Новопетровського форту, що постає в таких метафоричних означеннях, як «*мовчазна пустеля*», «*безлюддя піскове*», «*степ бездиханний*» тощо. Гординський надає величезного значення акустичним деталям, прописуючи ці локуси, адже має на меті передати виняткову самотність Шевченка. Тому згаданий ряд можна продовжити такими прикладами: «*безмовне все*», «*мертвий спокій*», «*циклопська ніч мовчань*», «*невикричаний крик, що загрузає десь все глибше в дно твоє, мов у пісок і глину*» [3, с. 252]. Прикметне і вловлювання всіх звуків (шарудіння, скрип дошки, зідхання чи прокльон), які фіксує ув'язнений, зморений безсонням, у казармі. Акустичний план у поемі Гординського асоціативно нагадує звукове тло поеми «Май» чеського романтика Карела Гінека Махи, в якій також так проникливо передано очікування ув'язненого на страту в тюрмі. Цікаво, що Гординський як визначний колорист, поезії якого незрідка нагадують імпресіоністичні полотна, послідовно уникає уживання кольоративів, підкреслюючи убогу безбарвність природи, що ще більше пригнічує героя.

«Точність» назви поеми настільки промовиста, що автор фіксує досить мало реалій з реальності невільного буття: тюрма, рання сурма, «на караул виходь!» тощо. Лише в останній строфі він ретельно прописує подієвий план, концентровано підсумовуючи одноманітність буття засланця: «*Отак на камені бездушної казарми/ Наказом Палкіна змуштрована душа,/ В строю пригвинчена, усе ж не заглуша/ Високих дум своїх і поривань бунтарних./ Уранці барабан степ бездиханний збудить, – / Півсонний уставай і знов відмірюй крок,/ Свій ранець тягнувши з піску півтора пудом/ і глухо й тупо бий підошвами в пісок*» [3, с. 255]. Разом з тим Гординський використовує з тюремної «палітри» окремі деталі, вводячи їх у метафорично перетворену образну картину світу: «*Вікно вгорі розкрите,/ Та знов імперська ніч його закрила ось/ Шинелею пільми і зорі з еполетів/ Безсердно миготять своє несмішне «стройсь!»*» [3, с. 251].

Внутрішній світ ліричного героя в поетичному зображенні автора виразно кордоцентричний, оскільки лексема *серце* згадується тут найбільше, якщо порівнювати із згадками таких лексем-сателітів, як *душа*,

дух, думи. Тож слушно помітив Юрій Бойко, що «в поезії «Ніч під Каспієм» поет перегукується з постійним мотивом серця у Шевченка» [2, с. 68]. Поет подає до твору епіграф, яким стали слова Шевченка з вірша «Три літа» – «...серце ядом гою...». Прикметним є вживання в поемі іменника *свідомість*. Поет не уникає і слів, що відтворюють тілесність ліричного героя, та все ж акцентує на душевних стражданнях, «душевної цинги чуттєвому крововиливі» засланця. Відповідно, *кров, жили, сльози, піт, «докучний в ухах шум»* доповнюють концепт *біль*, що є домінантним в емоційній сфері твору. Його посилюють *самота, печаль, смуток, одчай, розпач, зневіра, знемоги*. Гординський зумів творчо «перевтілитися» в образ Шевченка і передати стан розпуки, максимально відтворивши душевну напругу у внутрішньому світі свого персонажа. Разом з тим Шевченко постає не як зламана долею людина, а як борець, що з гідністю приймає усі випробування, тож одним із «героїв» його душі є гнів: «*І тільки гнів один над днів жорстоким спітом, / Нічим не зламаний, стирчить німим багнетом, / завжди начищеним, змагаючись зі злом*» [3, с. 254]. Власне, ідея твору, висловлена в кінцевих рядках поеми, звучить в унісон Шевченковому «караюсь, мучусь, але не каюсь»: «*Крізь серця пісковий годинник надми днів / Вже пересипались і Каспій з шумом лється, / та знаєш: зберегла вогонь і дум, і слів. / Душа, що мучиться, але не піддається!*» [3, с. 255].

Важливу роль у хронотопній структурі поеми відіграють спогади, в яких ліричний герой повертається до рідної України. Таким чином, ці ретроспекції розширюють художній простір і час твору. Дуже вдало інкорпорована в текст стилізована під поетику Шевченка поетична вставка «України далекої степи і роздолля...», що функціонує в ролі квазі-цитати. Тут вкотре Гординський виявив свої версифікаторські здібності. Так, якщо поема написана шестистопним ямбом, то вставка організовується як 14-складник, як відомо, добре вироблений Шевченком на основі народнописаних ритмів. Зазначу, що цей версифікаторський екзерсис Гординського можна підсилити його теоретичними міркуваннями, висловленими у праці «Український вірш: Поетика», яка була видана у Мюнхені в 1947 році. Дослідження містить окремий підрозділ «Вірш Шевченка». Літературознавець, блискучий спеціаліст у царині віршознавства, спростовує думки про вбогість ритміки і поетикальних засобів Шевченкової поезії: «Отже, можемо прийняти, що Т.Шевченко писав і класичними розмірами, чотиристоповими ямбами чистими і з дрібними ритмічними інверсіями, – і народними, та що він дуже легко переходив з одного ритму в другий, відповідно до настрою, – і що це взагалі одна з таємниць його геніальної поетики» [7, с. 119].

Своєрідною поетичною інтерпретацією Шевченкового триптиха «Доля», «Муза», «Слава» стали «Три вірші» Святослава Гординського. Автор відштовхнувся від ідеї Кобзаря і висловив свою візію таких важливих для кожного митця понять. Помітив це і Юрій Бойко: «Шевченків

триптих «Доля», «Муза», «Слава» він дуже оригінально розвиває по-своєму» [2, с. 68]. Тарасові Шевченкові було 44 роки, коли він написав згадані вірші, Святославі Гординському – 32. Автор на цей час (а це 1937 рік, відомий страшними репресіями проти української інтелігенції в радянській Україні) вже багато досягнув і як маляр, і як поет, отожд йому було що підсумовувати у своїй творчій біографії. Власний творчий досвід Гординський проектує на задані Шевченком магістралі, супроводжуючи вірші епіграфами, якими стали перші рядки з поезій Тарасового триптиха: «*Ти не лукавила зо мною...*», «*А ти пречистая, святая...*», «*А ти, задрипанко, шинкарко...*». Кожен вірш Гординського передає філософську інтенцію Кобзаря, однак органічно звучать й видозміни в емоційно-настрєвих тональностях поезій. Так, «Доля» Шевченка – це виразні підсумки пройденого життєвого шляху, усвідомлення, що найважливіша його творча місія вже здійснена, тож – «дальше слава, а слава – заповідь моя». Розмова з долею Гординського передає широкий спектр передчуттів і тривог митця, а звідти й інвектива «розлученій вовчиці»: «*Ти не поступиши й на мить, / Тебе нічим не упрости, / І кожен з днів моїх тремтить / У клах затиснутих, неситих*» [3, с. 130]. Вірш «Муза» Шевченка побудований як ти-нарація, уявна розмова з «сестрою Феба молодю». «О чарівниченько моя», «зоренько моя», «моя порадонько святая», «моя ти доле молодая», «моя ти мамо» – так ніжно звертається поет до неї. Шевченко висловлює вдячність Музі за те, що допомагала йому навіть «в безлюдному степу, в далекій неволі», і просить не покидати його і надалі. Натомість розмова Гординського з Музою витримана в стриманіших інтонаціях: «*Тебе не кликав я ні раз – / Сама ти йдеш за мною далі*» [3, с. 130]. Вірш сповнений впевненості поета, якого можна, очевидно, ідентифікувати як митця-конструктора, раціоналіста, а не митця інспіраційного типу. Він навіть застерігає Музу від можливих кривд, яких їй доведеться зазнати з ним у «шляхах далекосвітніх», що також прочитується як передбачення і передчуття майбутніх випробувань.

Тональність Шевченка у вірші «Слава» зумисне надміру розкута й іронічна. Гординський знову ж таки демонструє виваженість, що простежується вже навіть на рівні пунктуації: якщо кожен з трьох Шевченкових віршів споряджений знаками оклику й знаками питання, що засвідчують риторичні конструкції, то поет ХХ століття вельми поміркований щодо використання окличних і питальних речень. Зокрема, третій вірш взагалі уникнув таких синтаксичних побудов. Слава, яка у Шевченка згадана як «краса мальована», в Гординського персоніфікована в жіночий образ, у якому прописані стан, хода, одяг тощо («*Ти, груди випнувши, пливеш / В легкім, прозирчастім хітоні / І ноги з-під пливких одеж – / Мов дві наструнчені колони, / І тьмяного волосся сплет, / І повна мрамуровість тіла, / І не ході, а напівлет, – / Розбурхують уяву...*» [3, с. 131]). Прикметно, що до Музи Шевченко звертається «моя доле», тим

самим виказуючи усвідомлення свого значення в національній культурі. Як це і личить молодому митцеві, Гординський скромно зізнається, що його хвилює і вабить Слава: «*За кроками твоїми вслід/ Я пориваюся без тями*» [3, с. 132]. Таким чином, триптих Шевченка став для Гординського імпульсом для розгортання власних поглядів на творчість, її роль у своєму житті. Його поетичний голос у «Трьох віршах» звучить щиро і без пересад.

Серед поезій, що не увійшли до збірок, привертає увагу вірш «Канів», написаний у 1961 році. Це дві п'ятивіршеві строфи, в яких поет не називає Шевченка, але заголовок просторового характеру формує відповідний горизонт очікування для кожного українця, відсилаючи до образу Кобзаря. «*Він там снить про судний день розправ*», пророкує Гординський, наділяючи Тараса означеннями «віщий», «нетерплячий», «гнівний». Велич Шевченка підкреслюється через своєрідне зіставлення з Богом: «*він, що словом все почав також*» (курсив автора. – Н.М.) [3, с. 205].

Згадується Шевченко і в поемі Гординського «Сім літ» у розділах «Рік 1917» і «Рік 1918»). Цікаві спостереження щодо образного статусу Шевченка у цьому творі зробив Олександр Астаф'єв, зауваживши фактичну відсутність зображення Тараса: «Таким чином, образ Шевченка переведено у якийсь міфічний план, він постає свого роду символом довгожданої свободи, людиною, яка заздалегідь готувала суспільні потрясіння. Одночасно образ Шевченка можна витлумачити і по-іншому, як знак тривалої відсутності людини, якій було заборонено з'являтися на людях, і вона тепер «вперше у рушниках» виходить на «брук» [1, с. 142–143]. Слушний і висновок дослідника, який у продовженні української проблематики, що вирізняє поему «Сім літ», помітив, що поет «забуває про свою «парнаську» рівновагу, об'єктивність, і стає неоромантиком, близьким до вісниківців» [1, с. 144].

Таким чином, розмаїті й багатогранні форми діалогу Святослава Гординського з творчістю Тараса Шевченка мали на меті і наукове осмислення, і творчі інтерпретації, і популяризацію його поетичної і мистецької спадщини, передусім на чужині. Шукаючи шляхів до досягнення національного генія, Гординський ідентифікував і себе як художника та поета. Образ Шевченка в його творчості не втрачав актуальності інтерпретацій, не зважаючи на величезну масштабність мистецьких і наукових зацікавлень літературознавця.

Література

1. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем / О. Астаф'єв. – К.: Смолоскип, 1998. – С. 142-143.
2. Бойко Ю. Із сім'ї великих / Ю. Бойко // Терем. – 1990. – №10. – С. 68.
3. Гординський С. Колір і ритми: Поезії. Переклади / С. Гординський. – К.: Час, 1997. – С. 205.

4. Гординський С. Поезії: Вірші оригінальні і перекладні / С. Гординський. – Сучасність, 1989. – С. 430.
5. Гординський С. Поїздка в Україну // С. Гординський // На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади. – Львів: Світ, 2004. – С. 472-473.
6. Гординський С. Тарас Шевченко – маляр. 1814–1861 / С. Гординський. – Краків; Львів: Укр. вид-во, 1942. – С. 20.
7. Гординський С. Український вірш: Поетика / С. Гординський // Нариси з поетики: Теоретико-методологічні та історико-літературні виміри. – Івано-Франківськ: видавець Третяк І.Я., 2008. – С.119.
8. Гординський С. Чому Архипенко не створив пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні? / С. Гординський // Сучасність. – 1988. – №3. – С. 49-53.
9. Гординський С. Шевченків пам'ятник у Вашингтоні / С. Гординський // Сучасність. – 1964. – №8. – С. 60-64.
10. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / О. Я. Кониський. – К.: Дніпро, 1991. – С. 340.
11. Шевченко Т. До В.М.Репніної // Т. Шевченко // Твори в трьох томах. – Т.3: Журнал. Вибрані листи. – К.: Держлітвидав України, 1963. – С. 242.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 24.10.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Хоробом С.І.,
докт.філол.наук, професором Луцак С. М.*

**«HE WHO STARTED EVERYTHING WITH WORD»:
TARAS SHEVCHENKO IN SVIATOSLAV HORDYNSKY'S
POETRY WORKS**

N. D. Mocherniuk

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
department of Ukrainian literature;
76000, Ivano-Frankivs'k, st. Shevchenko, 57*

The manifold forms of Sviatoslav Hordynsky's dialogue with the works of Taras Shevchenko have been traced. Much attention has been paid to the Shevchenko's theme in literary studies and art criticism of Sviatoslav Hordynsky. The poetry works in which the author refreshes the image of Shevchenko and some of his works («Shevchenko over Caspian», «Three verses», «Kanev» and other). The poetry shevchenkiana of Sviatoslav Hordynsky is one of modes of author's identity as a artist.

Key words: *shevchenkiana, reception, poetry, chronotopos, art, Svyatoslav Hordynsky.*